

S1 E3. R Hananel I: The Man and His Methods

Timeline

- 972 story of the four captives, according to Jacob Mann
- 987 letter of R Sherira Gaon written
- 1004 Sherira secedes Gaonate of Pumbedisa to his son Hai
- 1005 R Chushiel (father of R. Hananel) arrives in Kairouan (acc. to Ben-Sasson)
- 1006-7 death of R. Yaakov of Kairouan, father of R. Nissim
- 1013 death of R. Shmuel b Hofni Gaon (of Sura)
- 1028 death of R. Chushiel
- 1038 death of R. Hai Gaon (of Pumbedisa)
- 1053 date mentioned in R. Hananel's commentary to Avodah Zarah
- 1056-7 death of R. Hananel
- 1057 sack of Kairouan by Berber tribes
- 1062 death of R. Nissim

Opening quote:

R. Avraham Yeshaya Karelitz, Hazon Ish, Bava Kamma 11:20 [below]

Sources:

Lewin, Benjamin M. *Otzar ha-Gaonim*, multiple volumes [Hebrewbooks.org]

Schechter, S. (1899). Geniza Specimens. A Letter of Chushiel. *The Jewish Quarterly Review*, 11(4), 643–650. <https://doi.org/10.2307/1450472>

Rovner, J. (1993). Introduction to the commentary of Rabbi Hananel ben Hushiel from Kairouan on Tractate Baba Metzia (Doctoral dissertation). Jewish Theological Seminary

Ben-Sasson, M. (2017). The growth of the Jewish community in the Islamic countries: Kairouan, 800-1057. Jerusalem. [Hebrew]

- Biographical details on R. Hananel and his father (including an extended discussion about R. Hananel's name) can be found especially on pages 213-244

Abramson, S. (1995). Rabbi Hananel's commentary on the Talmud. Jerusalem. [Hebrew]

Mack, C. (2008). "Rabbi Hananel ben Hushiel." In: *Torah Lishmah: Studies in Jewish Studies in honor of Professor Shemaya Friedman*, edited by D. Golinikin et al., 498-517. Ramat Gan.

Dubovick, Y. M. (2015). Rabbenu Hananel and the Geonim of Babylonia (Unpublished doctoral dissertation). Bar Ilan University.

SECTION I: THE MAN

Letter published by Solomon Schechter, Jewish Quarterly Review 11:4 (1899)

ומהנוספים והנל[וים] . . . כל התלמידים הי[ושבים] לפניהם המק' יגדיל ויעצים . ש[לומם]
ולהודיע לאבירנו ואדירנו כאשר הודעתיו כבר בכתבנו פעמים שלש וארבע כי יציאתנו
מארץ מולדתנו לעבור להתגורר בארץ ישמעא לא הייתה אלא בלתי על ראיית מנמת פני
60 הרב אשר נכספתי משנים קדמוניות והנה עדיין לא עלה בידנו וכל אלו השנים שנתעכבנו

בקירואן כבר הודעתך בכתבנו על אי זה דרך נתעכבנו ועוד היינו מתמהמהים על
ביאת ר' אלחנן בננו ובבאו אשתקד אמרנו לא נשאר דבר בשנה זו ותיקננו כל צרכינו לא
נשאר לנו בלתי צידת הדרך וכראות כן בני קהל קירואן יזכרו לטובה כי הסכימה דעתנו
ללכת התחילו דבר אלינו עבור עמדינו מו' דיי כל אלו השנים . עתה לא תיתכן היות
עמידתנו הנה והפצירו בנו מאד ה' . ק' [ה'] ראוי מטיבי עין עלינו וחשבונו
כאח יונק שדי אם ונקשרה נפשם בנפשנו ונעזזה [אה] בתם בנו אהבה שאינה תלויה בדבר
שבח לגומל לחייבים טובות ויתננו בארץ גרותנו לחן וחסד בעיניהם ובעיני המלכות
ואפעלפי שידענו כי מרוב אהבתם עלינו חפצו לעכבנו לא חפצנו ולא נתרצינו בע[צתם]
כלל ועד שאנו נושאים ונותנים באלו הדברים נודמן דרך פתאום לרבנא יהודה ריש כל[ה]
ולרבנא יוסף בן ברכיה שמ' צו' וילכו למהריא' . . . אל' . . . שהלך אחרי' כן משם . . .

R. Avraham ibn Daud, Sefer haKabbalah (G Cohen ed.)

ספר הקבלה

58

ורב חננאל עשיר גדול היה שהיו בקירואן סוחרים הרבה מטילים
מלאי לכיסו. והיו לו ט' בנות. ועשרת אלפים זהובים הניח אחר מותו.
וכן רב נסים לא היה לו בן. ונפטרו שניהם ופסק התלמוד מארץ
אפריקיה. ונשאר מעט מזער במדינת אלמהדיה בידי בני זוגמאר
190 ובמדינת קלעה חמאד ביד מר שלמה הדיין בן פרמש אבל לא גסמכו
ברבנות ולא יצא טבעם בעולם. ודורם של שלשה אלה רב חננאל
ורב נסים ורב שמואל הלוי הנגיד הוא הדור הראשון ברבנות.

Meiri, Intro to Avos

והיה ר' שרירא (אביו של רבינו האי והוא מזרע רבה בר אבוא) גדול (יותר) מאד בחכמה
ובמעשים ובעושר ונשיאות מזרע זרובבל והאריך ימים עד שסילק עצמו מהשיבה והושיב בחייו
בנו הקים תחתיו לכל דבר שבקדושה ר' האי ז"ל יושב על כסאו ועיניו רואות גדול[תו] והוסיף
והרביץ תורה על כל אשר היה לפניו וחי צ"ט שנה ונעלה [ענן] כבודו ערב יו"ט האחרון של פסח

וחבר ספרים מעט מהם ספר הדינין וספר השבועות וספר מקח וממכר אלא שהרבה בתשובות שאלות מאד ורוב הנמצא ממנו מחיבוריו ומתשובותיו הם דברים הראויים לסמוך עליהם והיה מרובע בגאונות רב האיי גאון בן רב שרירא גאון בן רב חנניא גאון בן רב יהודה גאון ובסוף ימיו הגיע הזמן לד' אלפים ותשפ"ח ויש אומרים תשצ"ח והוא היה סוף הגאונים

ובימיו הי' ר' שמואל בן חפני וגם הוא חיבר ספרים הרבה אלא שאין עניינם ראוי לסמוך עליו כל כך וכן היה באחרית ימיו הנגיד ר' שמואל הלוי היה מקרטב"א וברח מצד גזירות למאליק"א ומצד הפלגת מליצותיו נתגלגל הדבר ונעשה קרוב למלכות בגארנאט"א וגם חיבר ספר בכל התלמוד (קראו הלכתא (גיבראתא) בשנת ד' אלפים ותתט"ו (א"ה עיין שה"ג וח"א אות ש' ד"ה ר"ש ואחריו היה ר' חננאל ואביו היה חושיאל ונשבה ונתגלגל הדבר שעבר לארץ אפריקא במדינת אלקירוא"ן והוליד שם לר' חננאל הנז' ופירש תלתא סדרי בגירסא ישרה אלא שקיצר בפי מאד

...

ודרך כלל תמצא זה בכל מה שנתחבר בספרד מן הרב אלפסי ז"ל ולמעלה ובצרפת ואשכנז בכל מה שנעשה מן התייר הגדול רש"י ז"ל ולמעלה ובארץ הזאת בכל מה שנתחבר מן הרב זקנינו הגדול הראב"ד ז"ל ומן הרב הגדול הנשיא אלברצלוני הרב ר' יהודה בר' ברזילי ארבעה המה מטיבי לכת ולמעלה אבות התלמוד אשר התחילו לחבר חיבוריהם להועיל תועלת כללי לאומה תועלת (בגבולו) [בגבולם] ומהם נפצה כל הארץ ודרך כלל אני אומר (ככל) [בכל] מה שלמעלה מהם (ולא) מפיהם ולא מפי כתבם ומפי סופרים ולא מפי ספרים

ונשוב לדברינו והוא מהזמן הנז' והנה ר"ל מעת גאונות ר' חננאל והנה נתמעט ידיעת החכמים והתרחבה מעלת החיבורים והפירושים מפני שמזמן פטירת רב האיי גדלו הצרות וגנב לב הבריות לתת את העולם בלבם מרוב (צרתם) [צרכם] אליו לרוב העולים והמסים והתשחורות והגזרות ומעמס האומות עלינו ועבר זמן הגאונות והגיע זמן הרבנות והוא שלא נתעסקו בישיבה מפורסמת רק בארבעה סדרי ומהם בתלתא סדרי לבד וגם מהם היו עוזבים קצת מסכיות תמצא בתשובת שאלה לאחד מן הישיבות בענין נדר הביאה הרב הנשיא אלברצלוני בחבורו הגדול וכתוב בה דעו נאמנה שלא נשנית מסכת נדרים בישיבה זה מאה שנה ונתמעטו החכמים ובחמלת ה' על עמו בקום אחד מעיר ומוצא עצמו שלם רואה עצמו מחויב לפי זמנו להועיל לאומתו כאשר יוכל והיה מתקין עצמו להרבות בחיבורו במכתבו מהם דרך פסק ומהם בדרך פירוש

(נא) רבינו חננאל. בנו של רבינו חושיאל (הנשבה). ונולד במדינת איל קירואן. וכתב הרשב"ץ בתשובותיו ח"א סימן ע"ב דרבינו חננאל ורב נסים קבלו מרבינו חושיאל ורב נסים קבל גם מרבינו האי, ויש מי שכתב שגם רבינו חננאל למד לפני רבינו האי. ורבינו חננאל ורבינו נסים רבותיו של הרי"ף זצ"ל. רבינו חננאל דבריו דברי קבלה. ובתוספות בעירובין ריש דף מ"א מפורש שהי"ל קבלה אף בעניני התנאים. ועמ"ש הרב מעדני מלך ס"פ שבועת הדיינים. רבינו חננאל פירש התלמוד וחיבר פירוש התורה. ומזכירים אותו הרמב"ן ורבינו בחיי כפירושיהם. רבינו חננאל בן רבינו חושיאל פירש תלתא סדרי בגירסא ישרה אלא שקיצר בפירושו מאד. והיה רבינו חננאל מדור ראשון של רבנות אחר הגאונים. ספר כ"י ישן נושן. ובס' שבלי הלקט כ"י מביא הרבה תשובות מרבינו חננאל. וידוע שהוא תלמיד רבינו חושיאל אביו וחיברו רב נסים בר יעקב והיו דור ראשון ברבנות. ורבינו חננאל פי' התורה כמו שמביאים פירושיו

הרמב"ן ורבינו בחיי. ופירש כל הש"ס וחיבר שו"ת כמו שהביא הרב שבלי הלקט כאמור. והיה רבם של הרי"ף ורבינו גרשום מאור הגולה ורבינו נתן בעל הערוך. ומשו"ה כל פירושי הערוך נערכין על פי רבינו חננאל כי היה רבו, וכמ"ש בח"ב מערכת עי"ן אות ד"ן. (עיין ערוך בח"ב). וכבר קצת מזה כתבתי לעיל. ומ"מ בכל מקום לדוד בשנות"ו משום איזה חידוש בס"ד. ובספר ישן כ"י כתוב דפירש רבינו חננאל תלתא סדרי כמ"ש לעיל, אך בס"א כתוב דפירש כל הש"ס. ובתשובות מהר"ם הקצרות סימן צ"א כתב שגלוי לנו דר"ח למד לפני רבינו האי, לפי שמצינו במקום אחד שפירש רבינו חננאל אם לא מפני הקבלה והאבות בית דין עכ"ל. ורוצה לומר שרמזו ברמזו לרבינו האי שהיה אב ב"ד ואינה ראייה שלמד לפני רב האי אך חיברו רבינו נסים בר יעקב למד מפי כתביו של רב האי וממנו ידע סברת רבי האי.

וע"י צרא"ש דעת ר"ה דהנכה כאצ"י וצש"ך סי' של"ז סק"א, דעתו ז"ל להכריע כן, ואמנם דעת הר"מ נראה כהרי"ף דאם הלכה כאצ"י הו"ל לשנות בהדיא ד"ז שאין חיוצא שן צודה אחר רק בחתירה או נפיל גודא, גם דעת הרא"ש אינה מוכרעת, ומש"כ הראשונים ז"ל דדצרי ר"ח כס דצרי קבלה לריך פירוש וכי לא אמר ר"ח דצר מסצרא רק מה שקבל וכן רצו וכל רצותיהם עד רצינא ור"א לא אמרו דצר מסצרא רק מה שקבלו, הלא ודאי כולם קבלו מה שקבלו וחידשו מה שהידשו כמו כל רצותיהם הראשונים ז"ל, והלא הרבה פעמים הפוסקים חולקים על ר"ח ואינם חוששים, ונראה דר"ח שימש גדול אחד שהיה זכרן ביותר והיה זקן ביותר, וקבל ממנו הרבה דברים דחצריו צני דורו לא ידעו והוא ז"ל היה מספר דברים שקבל לפני חכמי דורו דברים נסתרים ומפליאים, וזה נותן לו השיבות מיוחדת שהדורות הולכים ומתמעטים, ומי שהוא עשיר בעבודות הראשונים יש בו קדושה יתירה וחכמה יתירה, אבל אין זה מונע מלחלוק עליו על סמך ראיות ברורות, ומש"כ דצרי קבלה היינו מדור או דורות שקדמו לו, אבל אין זה קובע שכן דברים מקובלים מחכמי הגמ' [זולת מאורעות צודדים כמו שהביאו חו' עירובין מ"א א' ד"ב ביצה, קבלה בדינו כו'] הלא כל שקרובים יותר לחכמי הגמ' יש לחשדם ביותר נוטים אל האמת שלא שלטה עדיין השכחה, אבל כ"ז אינו מכריע שלא לחלוק עליהם צראיות מן הגמ'.

SECTION II: THE COMMENTARY

sources below refer to R. Hananel's commentary to the Gemara, unless otherwise noted

Personality

ראש השנה כ"ב

דבר זה לא נתברר אצלנו יפה יפה לפיכך לא כתבנו בו פירוש

סוכה ו"א

כי אתאי הלכתא לשערו שער נמי דאורייתא דכתיב ביה ורחץ את בשרו ודרשינן את הטפל לבשרו ומאי נינהו שער וואמרינן נימא אחת קשורה חוצצת שלש אינן חוצצות משום דמחלחלי ועייל בהו מיא. שתיים איני יודע

ביצה ג"א

וראינו רבותינו שחשבו תשלום העשרה שהזכירו בתלמוד ארץ ישראל כל הזבחים שנתערבו בחטאות מתות כו' והא דביצה וחתיכה של נבלה שנתבשלה עם החתיכות כו'. ומפרש בגמרא [יבמות פ"ב זבחים ע"ב] דבכל שדרכו לימנות ובאת שדרכו לימנות פליגי. ולא סמכנו על זה דחזינא בה פרכא ולא השבנו על זה הפירוש שאין משיבין את הארי שלא בפניו.

סנהדרין נח ע"ב

וקשיא לן, הניחא לר' עקיבא אלא לר' אליעזר קשיא, וצריך עיון.

References to particular times

שבת קטו ע"ב

וראינו שפירש בה רבינו הא"י הגאון נר ישראל יחיה ויפרה לעד

עבודה זרה ט"א

נמצא עתה מעת שנברא העולם עד שפשטה מלכות יון בכל העולם ג' תמ"ח ולפיכך כשאתה משליך משנות העולם ג' תמ"ח הנשאר בידך משני העולם הוא מנין שני מלכות יון כמו שנתינו זו שהיא שנת ד' אלפים ג' ותתי"ג לעולם כשתסיר מהם ג' תמ"ח נשארו בידך אלף ושל"ה למלכות יון

1. Textual corrections

ברכות נט ע"ב

זו השמועה משובשת היא בנוסחאות אבל אנו נסחונה מן הנוסחא שבאה מבבל וכן סידורה

2. Style

2.1 "the [rest of the] matter is simple"

שבת ס ע"א

לא יצא בסנדל מסומר כו' – מאי טעמא שלפי השמד כו' פשוטה היא

שבת קמה ע"א

והא דאתמר כבשים שסחטן אמר רב לגופן מותר וכו'. דברים פשוטין הן. ואין צריכין לפנינו ולא לפני פנים. אמנם צריכין אנו לברר כמי ההלכה. לפיכך אנו מזכירין דברי כולן

סוכה טז ע"א

וזה שחוטט בגדיש למטה ומסיר האלומות להשלים ז' טפחים כדי הכשר סוכה שפיר דמי מאחר שהסכך לשום סוכה בעלמא נעשית ואינה עשויה לשם אוצר שאין דרך בני"א להגדיש תלוי וכיון שתלה זה נתברר לשם סוכה הניחו לפיכך כשר. ושאר השמועה פשוטה היא

2.2 providing context

חגיגה כד ע"ב

מעלה תשיעית אוכלין אוכלים נגובין בידים מסואבות לתרומה אבל לא לקדש כיון דבהדיא אמר רחמנא וכי יותן מים על זרע ונפל מנבלתם עליו. פ"י אם הוכשרו האוכלין מטמאין ואם לא הוכשרו אין מטמאין ושנינן במשנתנו אוכלין אוכלים נגובין. פ"י יבישין שלא הוכשרו ואף על גב שהאוכלין הללו הן תרומה אוכלין אותן בידים מסואבות שכיון שלא הוכשרו אין מקבלין טומאה והני מילי לתרומה אבל לקדש עשו בו מעלה שאף על פי שהם נגובין לא יאכלו לאדם טהור בידים מסואבות.

כתובות ט ע"א

האמר ר' אלעזר: אין אשה נאסרת על בעלה אלא על עיסקי קינוי וסתירה, כמעשה שהיה – פיר' אינה נאסרת עליו עד שיקנא לאשתו ותיסתר עם האיש שקינה לה, או כמעשה שהיה. קבלה בידינו שזה המעשה מעשה דוד בבט שבע

2.3 getting to "the main idea"

עירובין ג ע"א

ואמלתרא ז' שמתרת לא מפני רחבה אלא מפני חשיבותא וכל העובר נותן עיניו עליה מפני חשיבותא וכל שכן קנים שפוטרינן לדברי הכל כי פליגי בפסקי דארזא. כך סוגיא דשמועה זו

חגיגה יח ע"ב

מתני' נוטלין לידים לחולין ולמעשר כו' – פ"י נוטלין לידים ולחולין ולמעשר אבל לתרומה ולקדש מטבילין כך סוגיא דשמעתא

3. Sources: Geonim

שו"ת הרשב"א ח"ד סימן קיח

כי רבינו חננאל ז"ל שהיה מן הגאונים ובקי בדברי הגאונים ז"ל שקדמוהו כן כתב

3.1 Recognition of earlier commentaries

שבת ו ע"א

פשיטא היא זו הברייטא, וגם פירשוה הראשונים ממני.

3.2 Citation and acceptance of the Geonim

שבת קח ע"א

ואמר מר יהודה רב גאון זצ"ל דהוא מרבנן קשישי ראשונים דהוו מימנעי מלצוד פרעוש בשבת ואפילו על בשרם ולא מנעון למשקל כינים כדמפרש בריש מסכת דא

3.3 R. Hananel relies more on his own reasoning than earlier (Geonic) commentaries

פסחים יד ע"ב

וראינו לרבותינו הגאונים שהעמידו זה הנר שנהרג בו אדם הוא מכלל שאם לא נהרג בו אין זה הדין עליו ונתקש' לנו שיש שמועות מוכיחות כאשר פירשנו

פסחים כ"ב

ואף על גב דאמר ר' ישמעאל בר' יוסי אני אכריע וקיימא לן כל מקום ששנים חלוקים ואחד מכריע הלכה כדברי המכריע ר' ישמעאל תלמיד הוא ולא חשיב ר' ישמעאל בר' יוסי לאכרועי דהא ר' יוסי אביו של ר' ישמעאל שאמר שמועה זו משמו תלמיד שלישי לגבי בית הלל ובית שמאי הוא לכשתחשוב מרבן יוחנן בן זכאי שהוא תלמיד להלל עצמו עד ר' יוסי אתה מוצא אותם שלשה ר' יהושע ור' עקיבא ור' יוסי ולא עדיף ר' ישמעאל לאכרועי על בית הלל וזהו שאמר אין הכרעת שלישי מכרעת... ור' האי ז"ל היה אומר בקבלה כי אינה הכרעה אלא בזמן ששנים חלוקים ואחד מכריע כאחד מהן שנמצאו שנים ואחד מכריע והלכה כרבים אבל בזמן שאומר חצי דברי זה וחצי דברי זה אין זה מכריע טעם שלישי הוא ולפיכך כשאמר ר' ישמעאל בבית תעשה זילוף כבית הלל בשדה תשתפך הכל כבית שמאי אמרו לו הכרעה שלישית היא זו ואין הכרעה שלישית מכרע

יומא לג ע"ב

וראינו לרבתינו הגאונים בזה פירוש אחר ויש עליו תשובה לפיכך לא כתבנוהו מיהו נשאר לדקדק למה מטיב חמש וזורק הדם ומטיב אחר כך השנים ופשוטה היא קטרת קודמת לאברי התמיד שהקטורת כתיב בה בבקר בבקר והתמיד אין כתיב בו אלא בקר אחד

בבא קמא כג ע"ב

והוצרכנו לפרש כל זה שראינו במקצת פירושי רבתינו הגאונים שאמרו כי בנגיחה השלישית משלם נזק שלם וכמדומים [לסופר] עבר אגב שיטפא

בבא קמא כו ע"ב

יש מי שאומר עובר במעי פרה שאם נפלה פרה מעוברת בבור משלם הפרה ועוברת. וקשיא והא קיימא לן דעובר ירך אמו הוא ולדברי הכל פחות מבן ט' מתכשר בשחיטת אמו, וכמה ראיות זולתי זו מוכיחות לדחות זה הפירוש. ויש מי שאומרים הבור עצמו אם הוא טמון, כדתנן לא כסהו כראוי ונפל לתוכו שור או חמור ומתחייב הנה אף על פי שהבור אם הוזק בו שור חייב נזק שלם ואין בו כופר.

4. Traditions

סוכה מה ע"ב

והלא אב"י ורבא דאחרונים הן לגבי רשב"י ואיך מקשינן מדבריהם עליו אלא ללמדך המסורת שהיה בידם בדברי אב"י ורבא כך היה בידי הראשונים בקבלה כהל"מ. ואינם דבריהם שאלו הדברים וכיוצא בהן אי אפשר להאמר אלא בקבלה מן הנביאים ואלו הדברים שקיבלו מרבתיהם היו מגידין.

עירובין מא ע"א

קבלה בידינו כי ר' עקיבא באותה שעה מסוכן היה והביאו לפני ר' עקיבא הרופאים לגמוע ביצה מגולגלת בלא מלח באחרית היום ור' יהודה לא דקדק לפי סמך על מה שראה ולא ידע העיקר מפני מה עשה כך. ופסח דההיא שתא יום ה' היה. ותמוז דההיא שתא מילוי מיליוה. לפיכך חל ט' באב להיות בערב שבת וחיסרו אב. ובאותה השנה בא ראש השנה להיות בשבת וכבר פירשנוהו ביאור זה יפה במסכת תענית והא דאמר' בדורו של רבן גמליאל עבוד כרבן גמליאל ואקשינן והתנן א"ר אלעזר ב"ר צדוק אני הייתי מבני סנאב בן בנימין כו' ואסיק' טעמא דיום טוב שלנו ומפני כך לא השלמנו הא ערב יום טוב מתענה ומשלים בט' באב שחל להיות בערב שבת.

כתובות ט ע"א

קבלה בידינו שזה המעשה מעשה דוד בבת שבע

4.1 "Kabbalos" are distinct from the Geonim

מכות ה' ע"א (וע' כאן בהערה ב')

ראינו לרבותינו הגאונים ז"ל כי פירשו עד שיזומו עצמן עד שיחרישו ולא יכחישו המוזמין את המדימין, ואנו קבלנו עד שיזומו עצמן עד שיזומו העדים עצמן ויאמרו להן אתם הייתם עמנו במקום פלוני באותו היום שהעדתם שהרג פלוני את פלוני במקום פלוני

שבת קכג ע"ב

ורבנותינו הגאונים אמרו פי' אחר. ואנן כתבנו מה שקבלנו מרבנותינו

שבת קמז ע"א

וי"א זולתי פירוש זה. אבל חובה עלינו לומר בלשון רבנותינו ומה שקיבלנוהו

עירובין כו ע"א

וכבר ראינו פי' לרבנותינו הגאונים זולתי זה אבל אנו כתבנו הפי' שהיא קבלה בידינו

עירובין פג ע"ב

וראינו לרבנותינו הגאונים זצ"ל פירוש זולתי זה הפירוש אבל זהו קבלה ומסורה בידינו

בבא בתרא סג ע"א [מובא בספר הנר לר' זכריה אגמאתי על הרי"ף]

ויש מחכמי רבנותינו הגאונים ז"ל שאמרו כי בור זה בור שליין וכן קדירה וכן טפיח... כענין הזה פירוש מקצת הגאונים ומפני שהיא מלאכת שמים כתבנו [מה] שקיבלנו מרבנותינו מפה לאוזן וכתבנו פירוש הגאונים שראינו

4.2 Acceptance or rejection of his traditions

ספר המכריע (לר"י הזקן מטרנאני) סוף סימן כא [נמצא כאן]

ורבינו חננאל זצוק"ל כתב... כך קבלנו מרבנותינו ועיינא בה טובא ולא איפשוט לן הבעיית דאשכחין טובא שמעתתא דסלקן דאותיות נקנות במסירה, ולולא הקבלה לפי עניותיו הכי הוין פסקין שכך דעתינו נוטה מיהו לא סמכין אלא אקבלה דבידן

רשב"ם בבא בתרא קלו ע"א

וראינו בדברי הגאונים ז"ל שאמרו הכי נהיגי במתיבתא כר' יהודה אפילו בממון כתקנת רב בגיטין ואילו היתה קבלה בידם כי הלכה כר' יהודה לא היו מניחין הלכה ומפרשין מנהג (ועוד) שלא אמרו כי הלכה אפילו בממון כחקנת רב בגיטין אלא נהגו וי"ל דכיון דחזו סוגיא דשמעתא לקמן כר' יהודה נהגו כוותיה כן פי' רבינו חננאל גאון

תענית כב ע"ב

וזו ששינו צאו וראו אם נמחית אבן הטועין. והוו רבתי מפרשין אם נמחית אבן הטועין מלשון וימח את כל היקום כלומר אם כיסוה המים כאלו נמחית מן העולם עד שראינו בירושלמי פירוש אחרת

5. Yerushalmi

תלמוד בבלי, ראש השנה טז ע"ב

א"ר כרוספדאי א"ר יוחנן שלשה ספרים נפתחין בר"ה אחד של רשעים גמורין ואחד של צדיקים גמורין ואחד של בינוניים צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים רשעים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה בינוניים תלוין ועומדין מר"ה ועד יו"ה"כ זכו נכתבין לחיים לא זכו נכתבין למיתה [וע"ע דף יח ע"ב בענין קריעת גזירה]

- פירוש ר"ח שם

- א"ר יוחנן ג' ספרים נפתחין בראש השנה אחד של צדיקים גמורין ומיד נכתבין לאלתר לחיים. ואחד של רשעים גמורין נכתבין לאלתר למיתה. ואחד של בינונים תלוי מראש השנה עד יום הכיפורים. **זכו ועשו תשובה** נכתבין לחיים לא זכו לעשות תשובה נכתבים למיתה.
- **תלמוד ירושלמי ראש השנה פ"א ה"ג**
- ולא שמיע דאמר רבי קרוספא בשם רבי יוחנן. שלש פינקסיות הם. אחת של צדיקים גמורין. ואחת של רשעים גמורין. ואחת של בינוניים. זה של צדיקים גמורין כבר נטלו (איפכי) [איפופסי] של חיים מראש השנה. זה של רשעים גמורין כבר נטלו איפופיס שלהן מראש השנה. של בינוניים **כבר ניתן להן עשרת ימי תשובה** שבין ראש השנה ליום הכיפורים. **אם עשו תשובה** נכתבין עם הצדיקים. ואם לאו נכתבין עם הרשעים
- [ע"ע תלמוד ירושלמי ביכורים פ"ב ה"א בעניין עשי"ת, ושבת פ"א ה"ג בעניין אכילת חולין בטהרה]

ברכות כט ע"ב

- הא דאידכר לבתר שומע תפלה. ירושלמי: אם לא הזכיר גשמים בתחיית המתים ולא שאלה בברכת השנים מחזירין אותו, היכן הוא חוזר בו... אם עקר את רגליו חוזר בתחילה, ואם לאו לשומע תפלה
- **תוספות שם**
 - מיהו אם לא עקר רגליו אינו צריך לחזור לראש ולא לברכת השנים אלא חוזר לשומע תפלה וכן משמע בירושלמי פ' אין עומדין דקאמר אם לא שאל בברכת השנים מחזירין אותו ולהיכן חוזר ר' שמעון בשם ר' יוחנן אמר בר"ח אם עקר רגליו חוזר לראש ואם לאו חוזר לעבודה ה"נ אם עקר רגליו חוזר לראש ואם לאו חוזר לשומע תפלה אלמא משמע בהדיא דאינו חוזר אלא לשומע תפלה כי לא עקר רגליו מיהו הירושלמי פליג אגמרא דידן בגבורות גשמים דהכא קתני לא הזכיר גבורות גשמים מחזירין אותו ולא קאמר לאומרו בשומע תפלה ובירושל' קאמר אם לא שאל בברכת השנים אומרה בשומע תפלה ודכוותה אם לא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מזכיר בשומע תפלה ומה אם שאלה שהיא מדוחק אומרה בשומע תפלה הזכרה שהיא מריוח לא כ"ש אלמא דבהדיא איתא התם דחוזר בגבורות גשמים לשומע תפלה

שבת יא ע"ב

- לא יצא החייט במחטו סמוך לחשיכה כו' – ירושלמי (ירושלמי שבת א'ב): ממה דתנינן מנחה, ותני לה ר' חייא חשיכה – הדא אמר: אפילו חשיכה דתנינן בתרה – מנחה היא.
- **משנה ברורה, ביאור הלכה רנב:**
 - עיין בפמ"ג שמצדד שהוא חצי שעה קודם בה"ש כמו סמוך למנחה וכ"כ בנהר שלום והנה בירושלמי איתא דהאי סמוך לחשיכה הוא סמוך למנחה ור"ל למנחה קטנה והנה כל הפוסקים לא הביאו הירושלמי זולת בפיר"ח

6. Cohesiveness

שבת עד ע"ב

שמעין מינה דאוכל מתוך הפסולת זולתי תורמסין שרי וכדאב"י דשרי לאלתר כי היכי דלא תקשי חדא אחברתה וכבר פירשנוהו השמועה סלקא כאב"י וכרב אשי וכחזקיה. שמעין מדברי שלשתן כי בורר ואוכל ביד בורר ומניח ביד שרי ולא כל היכא דבעי שרי אלא ברירת אוכל מתוך פסולת אבל פסולת מתוך אוכל לא. והאוכל מתוך פסול' דשרי [היינו] לברור ולאכול או לברור ולהניח כדי לאוכלו לאלתר על השולחן כמו שפירשנו אבל להניח שלא לאלתר לא וזה שאמרנו כי מותר לברור ולאכול ולברור ולהניח ולאכול לאלתר שרי הני מילי ביד אבל בקנון ובתמחוי לא ואם בירר פטור אבל אסור ובנפה ובכברה דברי הכל אסור ואם בירר נעשה כמי שבירר לאוצר בשוגג חייב חטאת ואף על פי דגרסינן (גיטין כז כח) לענין מי שאבד לו גט אם מצאו לאלתר כשר ואמרין היכי דמי לאלתר י"א כל שלא עבר [אדם] שם ואחרים אומרים כל שלא שהה אדם שם הכא כיון דאשכחין מפורש בתלמוד ארץ ישראל כוותיה עבדינן ומסקינן לשמעתיה שיעור מה שמיסב על השולחן באותה סעודה בלבד וכענין הזה גרסינן בגמרא ביום טוב פרק א' (ביצה יג:) תנן התם המקלף שעורין מקלף אחת אחת על יד ואוכל. ואם קילף ונתן לתוך חיקו

חייב. א"ר אלעזר וכן לשבת. והא רב מקלפי ליה כסי כסי ור' חייא מקלפי ליה כסי כסי אלא אי אתמר אסיפא איתמר המולל מלילות של חטיין (למחר) מנפח על יד על יד ואוכל ואם נפח ונתן לתוך ידו חייב. א"ר אלעזר וכן לשבת. מאי טעמא דמלאכת מחשבת אסרה תורה והאי לאו מלאכת מחשבת היא. דלא קא מכון במלאכה אלא לאכילה בלבד ולפי' אי כיצד מנפח ואסיק' א"ר אלעזר מנפח בידו אחת ובכל כחו.

עירובין כח ע"א

וכענין שמועה זו היא במסכת נזיר (דף לה ע"ב) וסוגיא חדא היא לתרווייהו כאשר פירשנו. וכן בענין מבית המקדש (בסוכה נ ע"ב) ר' דריש לה בכללי ופרטי ומרבי כל מיני מתכות וממעט של עץ. ור' יוסי בר' יהודה דריש ליה ברבוי ומיעוטי ואינו ממעט אלא של חרס בלבד. וכל אחד דורש הלשון שקבל מרביתו.

6.1 Combining sources to explain the Gemara

שבת צב ע"א

ואי איתא נפק הך טעמא מהלכתא ואף על גב דלא קמה ביה מתניתין מדאקשינן איכפל תנא לאשמעין כולהי הני ולא משום דמימרא בטל הוא ובפירקא אחרינא (לקמן בהזורק צז). אמרי' אמר רב חלקיה בר טובי לא תוך שלשה דברי הכל חייב למעלה מעשרה דברי הכל פטור מג' ועד ' באין למחלוקת ר' עקיבא ורבנן ושמתא דכל פחות מג' כלבוד דמי גמרא גמירי לה ובהא דוכתי מפרשי לה כתיקונה בסייעתא דשמיא והא מלתא דאמרנה לענין קם אביי בשיטתיה דרבא דפרישנא הדר מן מימריה ואמר כמימריה דרבא והוי תרווייהו שיטה אית לה דומיא בכמה דוכתי מגמרא. בלולב וערבה אמרי' לוי אמר אתרוג בשמיני נמי אסורה אבוא דשמואל אמר אתרוג בשביעי אסורה בשמיני מותרת קם ר' זירא בשיטתיה דאבוא דשמואל קם אבוא דשמואל בשיטתיה דלוי דא"ר זירא אתרוג שנפסלה אסור לאכילה כל שבעה פירושיה ברור דא"ר זירא כמימרא דאבוא דשמואל קמא שאסורה כל שבעה ובשמיני מותרת והדר אבוא דשמואל כמימרא דלוי. ובהא מסכתא דשבתא בפ' ר"א דתולין אתמר חרדל שלשו מערב שבת אמר רב ממחו בכלי ואין ממחו ביד ומפרש אלא אמר שמואל ממחו ביד ואין ממחו בכלי איתמר רבי אלעזר אמר אחד זה ואחד זה אסור למחות ר' יוחנן אמר אחד זה ואחד זה מותר אביי ורבא דאמרי תרווייהו אין הלכה כר' יוחנן קם ר' אלעזר בשיטתא דשמואל פי' הדר מן מאי דאמר זה וזה אסור וא' ממחו ביד ואין ממחו בכלי קם ר' יוחנן בשיטתא דר' אלעזר הדר ביה ר' יוחנן מן מאי דאמר זה וזה מותר ואמר זה וזה אסור כי היכי דהוה א"ר אלעזר מעיקרא אביי ורבא דאמרי תרווייהו הלכה כר' יוחנן מן מאי דהכי קאמר הלכתא לא יטרוף אלא יערב בסוף מי שמת (בבא בתרא דף קנח) א"ר עקיבא מודה אני בזה שהנכסים בחזקתן ואמרינן עלה בחזקת מי ר' אילא אמר בחזקת יורשי האם רבי זירא אמר בחזקת יורשי הבן כי סליק ר' זירא קם בשיטתיה דר' (אלעזר) [אילא] קם רבא בשיטתא דר' זירא א"ר זירא שמע מינה אוירא דארץ ישראל מחכים פי' משום דהוא הדר למימרא דר' אילא דמן ארץ ישראל ורבא דמן בבל קם במימרא קמא דר' זירא דהוה אמר בבבל.

בבא מציעא מז ע"א

והלכתא כרב דגרסי' בפ' השולח גט הלכה עבד שנשבה ופדאוהו [דף לט ע"ב]. עבדו עובדא בההיא אמתא דהוה [מרה] שכיב מרע ואתת בכתה קמיה ושקל כומתא ושדא לה ואמר לה קני הא וקני נפשך ואמר רב נחמן לא עשה כלום מאן דחזא סבר משום דסבר הלכתא כר' שמעון ולא היא אלא משום דהוה ליה כליו של מקנה וכו' מהא שמעינן דלית הלכתא כמאן דאמר בכליו של מקנה. וגרסי' תוב בנדרים פרק השותפין דסודרא קני על מנת להקנות הוא וכו' כמעשה דבית חורון.

6.2 Questioning the Gemara based on parallel sources

שבועות מח ע"ב

וקשיא לן הא דגרסינן בפרק המפקיד בתחילתו בתלמוד ארץ ישראל אמר הריני נשבע, ראה אותן מגלגלין עליו חזר ואמר הריני משלם, חוששין. א"ר יוסי {לא} חייבתו התורה שבועה להחמיר עליו אלא להקל עליו דאם רצה לשלם ישלם ואם אינו רוצה לשלם ישבע. ושנינן כי אמר ר' יוסי בשבועה הכתובה בתורה כגון שבועת השומרין וכיוצא בה,

אבל שבועה שהיא תקנת חכמים לא, כי היכי דלא תיקשי לן הא דר' זעירא דחייביה לאישתבועי על מה דמגלגל עליה.

גיטין לב ע"ב (נדפס באוצר הגאונים למס' גיטין, פר"ח עמ' 20)

וגרסינן בפרק השוחט אחד בעוף... עלתה בתיקו כגון אלו הדברים ביש נוחלין ופירשנוה שם. וישנה עוד בכריתות פרק המביא אשם תלוי חילוף מה שהוא בכאן... וצריכי עיון לפרוקי פרקין דלא תקשי דידיה לדידיה

7. Conclusions

7.1 The definition of Talmud and proper Torah study

פסחים נ ע"ה

ושמעתי אשרי מי שיבא לכאן ותלמודו בידו יש מי שאומר שגורס על פה כי הלך וגרסתו עמו ויש מי שמפרש מי שיבא בכאן ומעשיו מיסדים ותלמודו שקיים כל מה שלמד נמצא כאלו הביא ראיותיו עמו

בבא מציעא לג ע"א

אבל המתעסק בתלמוד, ומורה ומבאר המצות כתיקן ומגיד הלכה למעשה, אין לך מידה גדולה מזו – כי בתלמוד פיתרון התורה והמשנה והמצוה שהן בקבלה הלכה למשה מסיני.

עבודה זרה יז ע"ב

כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת וללא כהן מורה וללא תורה מאי ללא תורה כל העוסק בתורה בלבד ואינו מתעסק במצות וגם להוציא הדין לאמיתו וההוראה כתקנה כאילו גם תורה אין לו.

7.2 Balance in Psak

ברכות כז ע"א [מהד' דוד מצגר עמ' נז, ע"פ כתב יד?]

וכי היכי דרב צלי של שבת בערב שבת כך היו מתפללין גם בחול, ורבותא קמ"ל דאפילו מקודש לחול ומחול לקדש היו מקדימין להתפלל, וכן נראה וכן מנהג ועל דא אנא סמיך והמשנה נקרא הדיוט. ומעניות דעתם עושין תורה כשתי תורות ומחמירין בקלות^[בדנפס איתא בטעות: "בגלות"] ומקילין בחמורות

- [אולי יש לפקפק קצת על ייחוסם של דברים אלו לרבינו חננאל, שבכל כתביו ר"ח לא משתמש בלשון יחיד לדבר על עצמו, וביטוי "על דא אנא סמיך" או כדומה אינו נמצא, למיטב ידיעתי, בכל שאר כתביו, וע' [תורתן של ראשונים](#) עמ' 57 קטע זה מובא בשם רבינו יעקב]